

Dr. sc. Marie Elisabeth Cartier*

KAZNENOPRAVNA ODGOVORNOST PRAVNIH OSOBA U FRANCUSKOM PRAVU**

Rad je posvećen kaznenopravnoj odgovornosti pravnih osoba u Francuskoj. Nakon uvodnog osvrtu na evoluciju koju je u toj materiji prošla francuska sudska praksa, kao i francusko zakonodavstvo, autorica se usredotočuje na dva pitanja. Rad tako najprije sadržava razmatranje područja primjene kaznenopravne odgovornosti pravnih osoba u francuskom pravu, s poredbenim osvrtom na neka hrvatska zakonska rješenja. Autorica zatim detaljno analizira pravni pojam uračunavanja kaznenog djela pravnoj osobi i tu analizu potkrepljuje odabranim primjerima iz francuske sudske prakse. U zaključnim razmatranjima istaknuti su pozitivni učinci i iskustva koja su popratila uvođenje kaznenopravne odgovornosti pravnih osoba u francuskom pravu te općenito važnost prihvaćanja kaznenopravne odgovornosti pravnih osoba u prevenciji delinkvencije, napose suvremenih oblika kriminaliteta povezanih s procesom globalizacije.

UVODNE NAPOMENE

Francuska poznaje kaznenopravnu odgovornost pravnih osoba od 1994. godine, kad je stupio na snagu novi Kazneni zakonik.¹

Do tada su samo fizičke osobe bile kaznenopravno odgovorne.

Kazneni odjel Kasacijskog suda redovito je smatrao da se "pravna osoba ne može podvrgnuti kaznenopravnoj odgovornosti, niti novčanoj".²

Da bi se opravdala kaznenopravna neodgovornost pravnih osoba, navodili su se brojni argumenti,³ posebice da se pravnoj osobi ne može pripisati određeno

* Dr. sc. Marie Elisabeth Cartier, profesor emeritus Sveučilišta Panthéon-Assas (Paris II)

** Članak je autoričino predavanje održano 18. studenog 2005. na Pravnom fakultetu u Zagrebu. S francuskog jezika prevela mr. sc. Elizabeta Ivičević Karas.

¹ Novi kazneni zakonik (Le nouveau code pénal), proizišao iz četiriju zakona od 22. srpnja 1992., stupio je na snagu 1. ožujka 1994. Zamijenio je Napoleonov kazneni zakonik (Code pénal napoléonien) iz 1810.

² Vidjeti npr. Cass crim 2. prosinca 1980., B. 324 ili Cass crim 24. siječnja 1985., B. 40.

³ Vidjeti naše radove o tom pitanju: Le nouveau code pénal. Enjeux et perspectives, Dalloz, 1994, str. 37 i s.; La responsabilité pénale des personnes morales. Evolution ou révolution, J.C.P

kazneno djelo jer ona nije u mogućnosti shvatiti i htjeti ili pak da bi prihvaćanje kaznenopravne odgovornosti pravnih osoba bilo protivno načelu osobnosti kazni.

Ipak, navedeni argumenti nisu se činili presudnima za redaktore novog Kaznenog zakonika, koji su, kako se naposljetku pokazalo, bili naklonjeniji elementima u prilog kaznenopravnoj odgovornosti pravnih osoba.

Posebice su zastupnici u parlamentu shvatili da delinkvencija pravnih osoba nije tek pravna fikcija na koju se neki pozivaju, već neosporiva kriminološka stvarnost, znajući da se u demokratskim zemljama umnogostučuje broj pravnih osoba koje obavljaju nemoralne, nezakonite ili opasne djelatnosti, koje se ozbiljno suprotstavljaju interesima države i građana.

Hrvatska vjerojatno nije pošteđena tog fenomena!

U Francuskoj se također smatralo da pravne osobe mogu nastupiti kao privatni tužitelji pred represivnim sudbenim tijelima, što znači da mogu pokrenuti kazneni postupak i pridonijeti utvrđenju krivnje progonjene osobe. Dakle, postojala je određena nedosljednost u tome što su pravne osobe mogle uživati prednosti namijenjene privatnim tužiteljima u kaznenom postupku, a istovremeno izbjegavati kaznenopravne posljedice svojih prijestupnih ponašanja.

Isto tako, pozivalo se na poredbenopravno iskustvo, budući da je kaznenopravna odgovornost pravnih osoba postojala već niz godina u anglosaskim državama, u Nizozemskoj od 1976. te u određenim državama Latinske Amerike.⁴

Ipak, trebalo je još provjeriti je li kaznenopravna odgovornost pravnih osoba bila u skladu s francuskim Ustavom te s konvencijama koje je Francuska potpisala i ratificirala, posebice s europskim konvencijama.⁵

No, s jedne strane, u odluci br. 82143 od 30. srpnja 1982., Ustavno vijeće je upozorilo da "*ne postoji nijedno ustavno načelo koje se protivi tome da novčana kazna može biti izrečena pravnoj osobi*", a s druge strane, preporukom br. R (88) 18 od 20. listopada 1988., Odbor ministara Vijeća Europe savjetovao je državama članicama da u svoje pravne sustave uvedu odgovornost poduzeća, pravnih osoba, za kaznena djela počinjena u obavljanju njihovih djelatnosti.

Dakle, bio je otvoren put priznavanju kaznenopravne odgovornosti pravnih osoba.

Odlučni korak poduzet je u članku 121-2 novog Kaznenog zakonika.

Taj tekst, koji je od tada djelomično izmijenjen, određuje:

"Pravne osobe, izuzevši državu, kaznenopravno su odgovorne prema odredbama članaka 121-4 do 121-7 (i u slučajevima predviđenima zakonom ili

1994, ed E, n°50 sup. 30 – 42; Nature et fondement de la responsabilité pénale des personnes morales dans le nouveau code pénal, Les Petites Affiches, 11 décembre 1996.

⁴ Od 1994. mnoge europske i druge zemlje formalno su se izjasnile u prilog kaznenopravne odgovornosti pravnih osoba (npr. Belgija 1999.).

⁵ Njemačka, Španjolska i Italija susreću se s problemima te prirode.

uredbom⁶) za kaznena djela koja za njihov račun počine njihovi organi ili zastupnici.

Ipak, teritorijalne zajednice i njihove grupacije kaznenopravno su odgovorne samo za kaznena djela počinjena u obavljanju djelatnosti koje mogu biti predmetom ugovora o delegaciji javne službe.

Kaznenopravna odgovornost pravnih osoba ne isključuje kaznenopravnu odgovornost fizičkih osoba koje su počinitelji ili sudionici istih djela, pod uvjetima iz odredbi četvrtog stavka članka 121-3".⁷

Na taj tekst nadovezuju se različite odredbe sadržane u Kaznenom zakoniku (kaznene sankcije primjenjive osobito prema pravnim osobama⁸), u Zakoniku o kaznenom postupku (pravni režim⁹) te u mnogim sporednim zakonima.

Prihvaćanje kaznenopravne odgovornosti pravnih osoba, 1994. godine, doživjeli su voditelji zainteresiranih pravnih osoba kao pravu kataklizmu te kao temeljitu revoluciju naših pravnih institucija.

Prilično burne parlamentarne rasprave otkrivale su proturječne strepnje, posebice na strani voditelja poduzeća te na strani sindikalista.

Za prve, kaznenopravna odgovornost pravnih osoba bila je "stroj za odsijecanje glava poduzećima", vrlo štetan za francusko gospodarstvo.

Za druge, ta nova odgovornost ne bi imala drugog učinka od oslobođenja voditelja od osobne kaznenopravne odgovornosti.

Za brojne pravnike, naposljetku, ta bi inovacija razrušila same temelje dvaju osnovnih pravnih pojmova: pravne osobnosti i kaznenopravne odgovornosti.

Na današnji dan, s odmakom, moguće je smatrati da je priznanje kaznenopravne odgovornosti pravnih osoba, daleko od najavljivane revolucije, bilo tek jedna od reformi koja se postupno dobro integrirala u francuski represivni krajolik.

Budući da je Hrvatska 11. rujna 2003. dobila zakon kojim je prihvaćena kaznenopravna odgovornost pravnih osoba, a koji je stupio na snagu 24. ožujka 2004., zasigurno nije naodmet ovom auditoriju ukratko prikazati bilancu tog pitanja u francuskom pravu.

Uspoređujući naša dva zakonodavstva,¹⁰ i vodeći računa o vremenu koje mi je dodijeljeno, čini mi se da bi bilo bolje da moje izlaganje posvetim uvjetima

⁶ Tekst ukinut zakonom n° 2004-204 od 9. ožujka 2004. Ta reforma, koja dopušta da se zadrži kaznenopravna odgovornost pravnih osoba za sva kaznena djela, stupit će na snagu tek 31. prosinca 2005.

⁷ Cilj ovog zadnjeg dijela rečenice jest pomirba kaznenopravne odgovornosti pravnih osoba s uređenjem nehajne krivnje (Zakon od 10. srpnja 2000. o definiciji nenamjernih delikata).

⁸ Posebice vidjeti članke 131-37 do 131-49 koji nabrajaju kazne koje se mogu izreći pravnim osobama.

⁹ Vidjeti naslov XVIII. knjige V. Zakonika o kaznenom postupku, koji je posvećen "progonu, istrazi i suđenju za kaznena djela počinjena od pravnih osoba".

¹⁰ Hrvatski zakon od 11. rujna 2003. na francuski je prevela mr. sc. Elizabeta Ivičević Karas.

utvrđivanja kaznenopravne odgovornosti pravnim osobama, a da za raspravu zadržim pitanja koja se tiču sankcija i postupka, budući da su, u krajnjoj liniji, prihvaćena rješenja tih pitanja u naše dvije zemlje prilično slična.

Ako se napravi prva bilanca primjene kaznenopravne odgovornosti pravnih osoba u Francuskoj od 1994. godine, moguće je primijetiti da se, pod istodobnim utjecajem zakonodavca i sudova, s jedne strane, područje te odgovornosti uvelike proširilo te, s druge strane, da su uvjeti uračunavanja istančani i bolje pravno opisani.

Odatle slijede dvije točke moje intervencije:

Područje primjene kaznenopravne odgovornosti pravnih osoba, proširena domena (I.);

Uračunavanje kaznenog djela pravnoj osobi, dobro svladani pravni pojam (II.).

I. PODRUČJE PRIMJENE KAZNENOPRAVNE ODGOVORNOSTI PRAVNIH OSOBA, PROŠIRENA DOMENA

Da bi se definirao okvir ili područje primjene kaznenopravne odgovornosti pravnih osoba te odmjerila njezina prava širina, prikladno je, ponajprije, zapitati se koje su to pravne osobe uopće odgovorne (1.), a zatim razmotriti kažnjive radnje koje im je moguće predbaciti (2.).

1. Prema članku 121-2 Kaznenog zakonika, "*sve su pravne osobe, s iznimkom države, kaznenopravno odgovorne*".

Međutim, taj tekst, naizgled bez većeg značenja, ima burnu povijest.

Vjerojatno nije naodmet naznačiti da su u prvim prijedlozima kaznenog zakonika, utvrđenima 1976., 1978. i 1983. godine, odgovorne pravne osobe bile ponajprije "*grupacije s komercijalnom, industrijskom ili financijskom svrhom*" ili one kojih je "*djelatnost bila komercijalne, industrijske ili financijske prirode*". Duh koji je podržavao tu opciju bio je jasan: samo je potraga za profitom mogla izazvati delinkvenciju, dok je slijeđenje neprofitnog cilja jamčilo ispravnost ponašanja.

Prije eventualne cenzure Ustavnog vijeća, koje je vezano načelom jednakosti pred kaznenim zakonom, u konačnici je prevladala šira opcija.

Međutim, tijekom parlamentarnih rasprava došlo je do brojnih neuspjelih pokušaja, poduzimanih u ime sloboda, da se s popisa odgovornih osoba izbrišu:

- profesionalni sindikati i institucije koje predstavljaju namještenike (pravo na štrajk),
- neprofitne udruge (sloboda udruživanja),
- političke stranke (sloboda misli i izražavanja).

Konačno prihvaćeni tekst priznaje kaznenopravnu odgovornost svih pravnih osoba, s iznimkom države i, pod određenim uvjetima, teritorijalnih zajednica.

Zaista, kao i prema hrvatskom zakonu,¹¹ francuska država ne može biti kaznenopravno odgovorna.

Isključenje države od kaznenopravne odgovornosti objašnjava se napose državnim suverenitetom, načelom diobe vlasti te ponajprije monopolom prava kažnjavanja koji je tradicionalno priznat suverenoj državi.

Zbog prilično sličnih razloga, kaznenopravna odgovornost teritorijalnih zajednica¹² bila je ograničena "na kaznena djela počinjena u obavljanju djelatnosti koje mogu biti predmetom delegacije javne službe".

Tako je riječ o djelatnostima koje se mogu ustupiti ili povjeriti privatnim poduzećima, poput distribucije energije, gradskog grijanja, školskih kantina, klaonica,¹³ zbrinjavanja kućanskog otpada, transporta, zelenih površina, bazena, skijaške domene,¹⁴ eksploatacije kazališta¹⁵...

Naprotiv, budući da se obavljaju u ime države ili javne vlasti, ne povlače kaznenopravnu odgovornost teritorijalnih zajednica kaznena djela počinjena pri vođenju osobnih podataka, organizaciji izbora, administrativnoj policiji (konstatiranje kaznenih djela i nadzor nad javnim prometnicama), izdavanju građevinskih dozvola, organizaciji školskih slobodnih aktivnosti¹⁶ kao i školskog prijevoza¹⁷.

Konkretni primjer, smrt učenika jedne općinske škole, zbog trovanja prouzročnog namirnicama koje su bile poslužene u jednoj školskoj kantini, može povući kazneni progon općine za ubojstvo iz nehaja (članak 221-6 Kaznenog zakonika) ako su obroke pripremili općinski zaposlenici ili zaposlenici restorana, u slučaju da je općina odlučila povjeriti izradu obroka određenom vanjskom poduzeću.

Tako su, s iznimkom države i teritorijalnih zajednica za djelatnosti koje se ne mogu delegirati, sve pravne osobe kaznenopravno odgovorne, bilo da su:

- javnopravne: javne ustanove¹⁸, grupacije javnog interesa,
- privatnopravne: grupacije usmjerene stjecanju profita (društva, grupacije ekonomskog interesa) ili ne (udruge, sindikati, fondacije...),

¹¹ Članak 6. stavak 1. zakona od 11. rujna 2003.: "Republika Hrvatska kao pravna osoba ne može se kazniti za kazneno djelo".

¹² Vidjeti u istom smislu članak 6. stavak 2. hrvatskog zakona od 11. rujna 2003.: "Jedinice lokalne i područne (regionalne) samouprave mogu se kazniti samo za kaznena djela koja nisu počinjena u izvršavanju javnih ovlasti".

¹³ Cass crim 23. svibnja 2000., B. n° 200.

¹⁴ Cass crim 14. ožujka 2000., B. n° 14.

¹⁵ Cass crim 3. travnja 2002., B. n° 77, RSC 2002, str. 810, obs Boulouc, i str. 838, obs Mayaud.

¹⁶ Cass crim 12. prosinca 2000., B. 371 (izviđačke djelatnosti).

¹⁷ Cass crim 6. travnja 2004., B. n° 89 (drukčije je kod izvršenja u užem smislu školskog prijevoza, koje može biti predmetom delegacije.)

¹⁸ Cass crim 18. siječnja 2000., B. n° 28 (SNCF: Société Nationale des Chemins de Fer français).

- ili mješovite (profesionalni redovi, društva za agrarno iskorištavanje i ruralno naseljivanje...).

Možda nije naodmet precizirati da su sve pravne osobe, uključujući i strane pravne osobe, kaznenopravno odgovorne. Za razliku od hrvatskog zakona,¹⁹ francuski tekst ne predviđa kaznenopravnu odgovornost stranih pravnih osoba. Ipak, iz općih odredbi francuskog Kaznenog zakonika proizlazi²⁰ da svaka - francuska ili strana - osoba koja počinu kazneno djelo na francuskom teritoriju jest odgovorna i potpada pod sudbenost francuskih sudova (teritorijalno načelo). Isto vrijedi i za francuske pravne osobe koje počine kaznena djela u inozemstvu (načelo aktivnog personaliteta), sa zadržkom primjene pravila *non bis in idem*.

Iz toga proizlazi da su izvan domašaja zakona grupacije bez pravne osobnosti, kao što su *de facto* osnovana društva, društva s udjelom²¹ ili zajednički investicijski fondovi.

Ipak, moguća su i određena oklijevanja jer su granice pravne osobnosti nestalne, pa je moguće postaviti pitanje vrste kaznenih djela počinjenih za vrijeme osnivanja društva te za vrijeme likvidacije.

Zbog pomanjkanja zakonskih odredbi o navedenim pitanjima, doktrina i sudska praksa smatraju da, zbog nepostojanja pravne osobnosti u vrijeme osnivanja, pravna osoba nije odgovorna za počinjena kaznena djela, osim ako ne preuzme na svoj račun operacije koje su poduzeli osnivačelji. Preuzimanje kažnjivih radnji zapravo može ući u doseg kaznenog zakona, na osnovi prikrivanja ili jednostavno zato što bi preuzimanje ostvarilo počinjenje kaznenog djela.

Stvari su kompliciranije u trenutku raspuštanja. Članak 133-1 Kaznenog zakonika, međutim, predviđa da u slučaju progona pokrenutog protiv pravne osobe prije njezina raspuštanja, taj događaj sprječava ili prekida izvršenje kazne, sa zadržkom prisilne naplate novčane kazne ili oduzimanja imovinske koristi.

Čini se da je francuska sudska praksa poznavala uglavnom samo probleme koji su se pojavili zbog spajanja više pravnih osoba.

Kazneni odjel Kasacijskog suda u dva je navrata zauzeo stajalište da se, u slučaju spajanja, društvu koje apsorbira ne mogu predbaciti kaznena djela koja je počinilo apsorbirano društvo.²² Za visoki sud suprotno bi rješenje bilo protivno načelima osobne odgovornosti i osobnosti kazni.

¹⁹ Članak 1. stavak 2.: "Pravne osobe u smislu ovoga Zakona su i strane osobe koje se po hrvatskom pravu smatraju pravnim osobama".

²⁰ Članci 113-6 do 113-12 Kaznenog zakonika.

²¹ Cass crim 14. prosinca 1999., B. n° 306.

²² Cass crim 20. lipnja 2000., B. n° 237; Dalloz, 2001., n° 10 str. 853, note H. Matsopoulou; Cass crim 14. listopada 2003, B. n° 189; RSC 2004 str. 339. Dr. Pénal 2004., n° 20: "Prema

U tom pogledu, hrvatski zakon, puno precizniji od francuskog, predlaže elemente rješenja u članku 7. koji se odnosi na odgovornost u slučaju promjene statusa pravne osobe.²³

Moguće je ustvrditi da su, u posljednjih deset godina, među progonjenim pravnim osobama najčešće osuđivana trgovačka društva, ne zbog nekakve političke volje, nego, čini se, zbog toga što su trgovačka društva izloženija "kaznenom riziku" od ostalih grupacija.

Taj kazneni rizik umnogostručen je zakonom od 9. ožujka 2004. koji ukida, počevši od 31. prosinca 2005., ono što se uobičajeno nazivalo načelom specijaliteta.

2. Tijekom redakcije novog Kaznenog zakonika uistinu se dugo raspravljalo o tome bi li se sva kaznena djela predviđena Kaznenim zakonikom i sporednim kaznenim zakonima mogla predbacivati pravnim osobama.

Zakonodavac je imao mogućnost izbora između dviju opcija:

- ili da ne pobroji kaznena djela za koja mogu odgovarati pravne osobe te da prepusti sucima brigu da mudro odluče o tome koja je kaznena djela moguće uračunati pravnoj osobi, a koja ne;

- ili da rezervira za normativnu vlast brigu da s ograničenjem definira inkriminacije koje se mogu uračunati pravnim osobama.

Zakonodavac je 1994. godine odabrao ovo drugo rješenje, koje se na prvi pogled činilo uvjerljivim, u mjeri u kojoj je bilo moguće smatrati da će zakonodavac uvesti kaznenopravnu odgovornost pravnih osoba tek nakon temeljitog i zrelog promišljanja.

Ipak, stvari nisu ni približno tako jednostavne te popis kaznenih djela koja mogu počinuti pravne osobe, na današnji dan, teško da zadovoljava:

- s jedne strane, kaznena djela za koja mogu odgovarati pravne osobe prema Kaznenom zakoniku i Zakonu o izmjeni Kaznenog zakonika pokrivaju tek nesavršeno ponašanja za koje bi se činilo da su prirodno uračunljiva pravnim osobama;²⁴

odredbama članka 121-2 Kaznenog zakonika, svatko je kaznenopravno odgovoran samo za svoje vlastito djelo. Iz toga slijedi da, u slučaju društva koje se progoni zbog ubojstva iz nehaja, a koje je predmetom fuzije-apsorpcije, društvo koje apsorbira ne može se označiti krivim, jer je zbog apsorpcije apsorbirano društvo izgubilo svoje postojanje."

²³ (1) "Prestane li pravna osoba postojati prije nego je okončan kazneni postupak, novčana kazna, sigurnosne mjere, javno objavljivanje presude i oduzimanje imovinske koristi mogu se izreći pravnoj osobi koja je njezin sveopći pravni sljednik."

(2) "Prestane li pravna osoba postojati nakon pravomoćno okončanoga kaznenog postupka, novčana kazna, sigurnosne mjere, javno objavljivanje presude i oduzimanje imovinske koristi izvršavaju se u skladu s odredbama stavka 1. ovoga članka."

(3) "Pravna osoba u stečaju kaznit će se za kaznena djela počinjena prije pokretanja ili tijekom postupka stečaja."

²⁴ Tako je 1994. zakonodavac zaboravio predvidjeti kaznenopravnu odgovornost pravnih osoba za delikt obmanjujućih oglasa, pa sudovi za to kazneno djelo nisu mogli izricati osude: Cass crim 30. listopada 1995., B. n° 336.

- s druge strane, odlučivanje iz dana u dan, u tekstovima koji se redaju, da se pravne osobe progone za to i to kazneno djelo zasigurno jest izvor pravne nesigurnosti koja je posebno zabrinjavajuća.

Za sve pravne osobe, a još i više za poduzeća, poštovanje zakona i uredaba zahtjeva svakodnevno čitanje *Journal Officiel*.

Zato opcija koju je zakonodavac prihvatio 1994. godine nije bila pošteđena kritika: ne samo da nije favorizirala pravnu sigurnost nego se pokazala vrlo arbitrarnom što se tiče odabranog kriterija za selekcioniranje kaznenih djela.

Radi potvrde navedene tvrdnje moguće je upitati se zašto pravna osoba može počiniti krađu, teroristički akt ili zločin protiv čovječnosti, ali ne umorstvo ili ubojstvo.

Bez puno maštovitosti, lako je moguće zamisliti da neko društvo koje se bavi svodništvom ili trgovinom opojnim drogama, ili čak da neko udruženje koje pokriva terorističke djelatnosti, angažira nekog ubojicu da izvrši ono što Amerikanci nazivaju "ugovorom" na osobi nekog doušnika, prostitutke ili pobunjenog pomagača.

Primjer tih neusklađenosti moguće je pronaći u zakonu od 12. lipnja 2001. koji se odnosi na sekte, a koji omogućuje osuđivanje sektaških udruženja za napade na život ili spolna kaznena djela.

Osjetljiv na te proturječnosti, zakonodavac je zakonom od 9. ožujka 2004. ukinuo načelo specijaliteta.²⁵

Počevši od sljedećeg 31. prosinca (2005.), pravne osobe moći će se progoniti za sva kaznena djela predviđena zakonom i uredbom.²⁶

Osim toga, ono što bi trebalo razuvjeriti brojne protivnike ove reforme²⁷ jest to da se zaista ispune uvjeti krivnje koji su definirani u Kaznenom zakoniku i kasnijoj sudskoj praksi.

II. URAČUNAVANJE KAZNENOG DJELA PRAVNOJ OSOBI, DOBRO SVLADANI PRAVNI POJAM

Članak 121-2 Kaznenog zakonika učinio je pripisivanje kaznenopravne odgovornosti pravnoj osobi ovisnim o ispunjenju dvaju kumulativno postavljenih

²⁵ Za hrvatsko rješenje, vidjeti članak 3. stavak 2. zakona od 11. rujna 2003.: "Pod uvjetima iz stavka 1. ovoga članka pravna osoba kaznit će se za kaznena djela propisana Kaznenim zakonikom i drugim zakonima u kojima su propisana kaznena djela."

²⁶ Ipak, s iznimkom kaznenih djela iz područja tiska i onih koja se odnose na audiovizualnu komunikaciju.

²⁷ O toj reformi vidjeti: J.C. Planque, Plaidoyer pour une suppression réfléchie de la spécialité de la responsabilité pénale des personnes morales, Les Petites Affiches, 7 janvier 2004.; N. Stolowy, La disparition du principe de spécialité dans la mise en cause pénale des personnes morales J.C.P 2004., ed G, I, 138.

uvjeta: s jedne strane, počinjenje kaznenog djela od njezinih organa ili zastupnika (1.), s druge strane, počinjenje kaznenog djela za račun pravne osobe (2.).

1. Tako odgovornost pravne osobe ovisi o svojstvu osobe koja služi kao podloga toj odgovornosti i o njezinoj sposobnosti da utjelovi volju pravne osobe u ostvarenju kažnjive radnje.

Kao što je, prije više od 50 godina, isticao H. Donnedieu de Vabres, odgovornost pravnih osoba ne može biti ništa drugo do "*posredne ili reflektirane*" odgovornosti.²⁸ Ona iziskuje supstrat, ljudski potporanj sposoban počiniti kazneno djelo.²⁹

Te su osobe, prema članku 121-2 Kaznenog zakonika, organi ili zastupnici pravne osobe.

Iako je pojam organa rijetko izazivao poteškoće od 1994., to nije bio slučaj kad je riječ o pojmu zastupnika.³⁰

Organi pravne osobe su osobe uredno ovlaštene zakonom ili statutima da govore i djeluju u ime pravne osobe.

Na toj su osnovi već brojne pravne osobe (društva, udruženja, općine) proglašene kaznenopravno odgovornima zbog kažnjivih ponašanja njihovih uprava, direktorija, predsjedavajućih generalnih ili odgovornih direktora, ureda, upravnih tijela, načelnika općine ili općinskih vijeća.

Jasno je da, primjerice, odluka koju je donijela uprava društva za izvođenje javnih radova da izgasa proračun za podmićivanje dužnosnika koji može pogodovati dodjeli javnog tržišta ne može drugo nego povući kaznenopravnu odgovornost društva.

No, stvari nisu uvijek tako jednostavne, posebice kad kazneno djelo počini zastupnik.

U načelu, zakonodavac ne govori zato da ne bi ništa rekao.

Iz toga proizlazi da pojam zakonskog zastupanja, u smislu članka 121-2 Kaznenog zakonika, ne obuhvaća samo zakonsko zastupanje, na koje je već uputio pojam organa, već i sve oblike zastupanja, kako sudbeno tako i ugovorno.

Tako, na osnovi sudbenog zastupanja, kaznenopravnu odgovornost pravne osobe (primjerice trgovačkog društva u poteškoćama) povlači sudski upravitelj ili stečajni upravitelj uredno postavljen da bi upravljao ili proveo likvidaciju grupacije.

²⁸ H. Donnedieu de Vabres, Les limites de la responsabilité pénale des personnes morales, R.I.D.P 1950., str. 342.

²⁹ U tom smislu, vidjeti članak 3. stavak 1. hrvatskog zakona: "*Pravna osoba kaznit će se za kazneno djelo odgovorne osobe*" i članak 5.: "*Odgovornost pravne osobe temelji se na krivnji odgovorne osobe...*"

³⁰ Hrvatski zakon je puno jasniji - članak 4. zakona: "*Odgovorna osoba u smislu ovoga Zakona je fizička osoba koja vodi poslove pravne osobe ili joj je povjereno obavljanje poslova iz područja djelovanja pravne osobe.*"

Na osnovi ugovornog zastupanja stvari su složenije jer se pravna osoba koja angažira fizičku osobu da počini kazneno djelo neće smatrati počiniteljem kaznenog djela, već sudionikom, na temelju poticanja ili davanja uputa. Ne treba zaboraviti da je pravna osoba zapravo kaznenopravno odgovorna kao počinitelj, no isto tako i kao sudionik kaznenog djela.

Prema tome, tko je, u smislu članka 121-2 Kaznenog zakonika, zastupnik pravne osobe?

Zastupnik pravne osobe je fizička osoba koju su organi ili zakonski zastupnik odredili da zastupa pravnu osobu u posebno ograničenom sektoru djelatnosti.

Tako je u jednom trgovačkom poduzeću, putem delegacije ovlasti, odgovornosti koje pripadaju voditelju poduzeća, a zatim i pravnoj osobi, preuzeo određen broj fizičkih osoba, koje su primile više ili manje široke mandate da djeluju u ime pravne osobe. Bilo bi nerazumno tim osobama uskratiti svojstvo zastupnika pravne osobe već zbog toga što bismo time pravnoj osobi dali prikladno sredstvo da izbjegne svoju odgovornost. Zbog toga je kazneni odjel Kasacijskog suda dopustio da kazneno djelo koje je počinio delegat voditelja poduzeća povlači kaznenopravnu odgovornost društva.³¹

Za visoki sud, *"namještenik nositelj delegacije ovlasti je zastupnik pravne osobe u smislu članka 121-1 Kaznenog zakonika. On dakle povlači njezinu kaznenopravnu odgovornost u slučaju nenamjernog napada na život ili tjelesni integritet kojega je uzrok u nepridržavanju pravila koja je bio dužan poštovati na temelju svoje delegacije"*.

Suprotno tome, kaznenopravna odgovornost pravne osobe ne može se temeljiti na kažnjivim radnjama osobe koja nema svojstvo zastupnika pravne osobe. Stoga, zaposlenik društva, član udruženja ili član sindikata koji počini kazneno djelo ne povlači odgovornost pravne osobe (društva, udruženja ili sindikata) koje je on ipak član.

Kao što se vidi, pravno svojstvo osoba podobnih da izazovu kaznenopravnu odgovornost pravnih osoba nije tako jednostavno definirati kako su to bili zamislili redaktori novog Kaznenog zakonika imajući u vidu "organe ili zastupnike".

Ono što je u svakom slučaju jasno jest činjenica da je prevladala najšira solucija, iako, za razliku od engleskog prava, običan namještenik koji nema svojstvo zastupnika (zbog nedostatka delegacije ovlasti), ne može utemeljiti kaznenopravnu odgovornost pravne osobe.

Međutim, postavlja se pitanje mora li se formalno identificirati fizička osoba, organ ili zastupnik koji su počinili kazneno djelo.

³¹ Cass crim 1. prosinca 1998., B. n° 325; 9. studenog 1999., B. n° 252; 14. prosinca 1999., B. n° 306; 30. svibnja 2000., B. n° 206.

Usprkos formalnom tekstu, sudska praksa³² zadržava odgovornost pravne osobe i onda kad neposredni počinitelj kaznenog djela nije jasno identificiran. Dovoljno je da "sudac može steći sigurnost da je kazneno djelo", u svim njegovim elementima, "počinio organ ili zastupnik"³³. U tom smislu Kazneni odjel Kasacijskog suda priznao je da se nekom društvu, bez formalne identifikacije organa ili zastupnika kao krivca, mogla uračunati činjenica da je pred sudbenom instancijom iznijelo dokument koji je upozorio na amnestiranu kaznu³⁴ ili upotrijebio krivotvorene potvrde.³⁵ Isto tako, u povodu jedne nezgode na radu sud je otkrio da "predsjednik društva ili njegov opunomoćenik za pitanja sigurnosti nisu primijenili svu redovitu brigu za poštovanje propisa".³⁶

Napokon, sljedeći korak bio je poduzet zakonom od 10. srpnja 2000.³⁷ kojim je dopušteno da se pravna osoba proglasi odgovornom za nehajno kazneno djelo počinjeno od fizičke osobe (organa ili zastupnika) koja sama nije kaznenopravno odgovorna. Praktično, no to bi pitanje zaslužilo daljnju javnu raspravu, jer je zakon od 10. srpnja 2000. povrijedio načelo jedinstva građanskopravne i kaznenopravne krivnje, dopuštajući da osoba može biti građanskopravno, ali ne i kaznenopravno odgovorna za određenu posebno laku krivnju, iako je ona bila kauzalna u stvaranju štete. U tom slučaju (odstnost promišljene ili jasne krivnje) fizička osoba neće biti kaznenopravno osuđena, dok se sama pravna osoba može kazneno goniti.³⁸

Ovo prilično osebujno rješenje svjedoči o zakonodavčevoj volji, što je potvrdila i sudska praksa,³⁹ da proširi kaznenopravnu odgovornost pravnih osoba.

Možda je neodređenija formula koju je zakonodavac upotrijebio radi preciziranja uvjeta uračunavanja kaznenog djela pravnoj osobi.

2. Uračunavanje kaznenog djela određenoj osobi, općenito, pretpostavlja da ona ima sposobnost shvatiti i htjeti kazneno djelo (ubrojivost) te da ga je počinila s krivnjom potrebnom prema opisu kaznenog djela (krivnja).

³² Ipak vidjeti određene presude koje upućuju na zahtjev zakonitosti: Cass crim 2. prosinca 1997., B. n° 420; 18. siječnja 2000., B. n° 28; 29. travnja 2003., B. n° 91, odluka cenzurira osudu jednog udruženja trgovaca zbog neovlaštene prodaje na otvorenom.

³³ Izvješće Kasacijskog suda.

³⁴ Cass crim 21. ožujka 2000., B. n° 128.

³⁵ Cass crim 24. svibnja 2000., B. n° 203.

³⁶ Cass crim 1. prosinca 1998., već citirano.

³⁷ Zakon koji nastoji precizirati definiciju nenamjernih delikata. (O tom zakonu vidjeti naš članak, RSC 2001., str. 725.)

³⁸ Cass crim 24. listopada 2000., B. n° 308: "Iz članaka 121-2, 121-3 i 223-19 C.P. proizlazi da su pravne osobe krive za svaku nehajnu krivnju svojih organa ili zastupnika koja je prouzročila napad na tjelesni integritet determiniran nehajnim ozljedama, premda se zbog nedostatka promišljene ili jasne krivnje ne bi mogla tražiti kaznenopravna odgovornost fizičkih osoba".

³⁹ Također vidjeti Cass crim 8. rujna 2004., Dr. Pénal. 2005., comm. 11.

Kad se primjenjuju prema pravnoj osobi, ti pojmovi djeluju kao istančani i prilično neprilagođeni.

U članku 121-2 Kaznenog zakonika zakonodavac je te zahtjeve sveo na vrlo sažetu formulu: kazneno djelo mora se počiniti "*za račun*" pravne osobe. Taj izraz, pomalo zagonetan, sadržava pretpostavke na koje su upućivali razni prednacrti kaznenog zakonika; naime, da bi se moglo uračunati pravnoj osobi, kazneno djelo mora biti počinjeno "*s promišljenom voljom njezinih organa, u njezino ime i u interesu skupa njezinih članova*" (tekst iz 1976.) ili u "*kolektivnom interesu*" (tekst iz 1978.).

Ako su te različite pretpostavke bile izostavljene iz konačne verzije teksta, to je bilo zasigurno zbog toga da se kaznenopravna odgovornost pravnih osoba ne bi zatvorila unutar preuskih granica koje bi paralizirale njezinu provedbu.

Isto tako, iako uvijek ne proizlazi iz promišljanja organa pravne osobe, kazneno djelo ipak mora biti počinjeno za račun pravne osobe, odnosno u njezinu interesu i u interesu skupa njezinih članova.

Prema tome, postoji suglasnost oko toga da neće postojati kaznenopravna odgovornost pravne osobe:

- kad je organ ili zastupnik djelovao u strogo osobnom interesu (voditelj društva koristi se tvrtkom radi počinjenja prijevare, od koje on sam izvlači dobit);

- kad je kazneno djelo počinjeno samo u interesu nekolicine: primjerice nekoliko administratora, manjinskih dioničara dioničkog društva ili zaposlenika kolektiva;

- kad je kazneno djelo počinjeno u interesu širem od onoga pravne osobe: opći interes (primjerice državni ili nacionalni interes).

Kazneno djelo počinjeno za račun pravne osobe dakle je definitivno ono koje se tiče ukupnosti njezinih sastavnih dijelova (organa, članova te u manjoj mjeri zaposlenika) i odražava se na svakog od njih.

Moguće je pitati se ne bi li kriterij bila materijalna ili duhovna dobit koju pravna osoba izvlači ili kani izvući iz kaznenog djela.

Ideja dobiti ili lukrativne krivnje u osnovi je znatnog broja odluka donesenih od 1994. godine:

- društvo koje se služi radom skrivenih, neprijavljenih i loše plaćenih radnika,⁴⁰

- transportno društvo koje dopušta svom vozaču da radi veći broj sati od propisanog i da zamaskira kontrolnu ploču,

- građevinsko društvo koje daje posao u podzakup trima poduzećima pod neregularnim uvjetima,

- društvo koje stvori informatičku kartoteku svojih klijenata ne poštujući pritom uvjete iz zakona koji se odnosi na informatiku, kartoteke i slobode (zakon od 6. siječnja 1978.).

⁴⁰ Cass crim 7. srpnja 1998., B. 216.

Ipak, sigurno je da određena kaznena djela, iako su *a priori* počinjena za račun pravne osobe, njoj ne donose nikakvu dobit. Nije li zapravo teško vidjeti dobit koju društvo može izvući iz kaznenog djela protivnog pravilima o sigurnosti do kojeg je došlo zbog propusta u nošenju kacige ili pojasa, dok je ta zaštita bila, u dovoljnom broju, stavljena na raspolaganje radnicima?

Stoga, iako dobit najčešće podupire kažnjivu djelatnost pravne osobe i samim time pridonosi razjašnjenju smisla formule "za račun", ipak treba izbjegavati da se na neraskidiv način kaznenopravna odgovornost pravne osobe veže uz sustavnu potragu za dobiti. Zapravo bi trebalo zadržati mogućnost odgovornosti i za ona kaznena djela za koja se ne traži krivnja ili koja su propisana uredbama, pri izostanku svakog profita, kako materijalnog, tako i duhovnog. U tom slučaju, kazneno djelo zavisi prije od loše organizacije pravne osobe koja je učinila mogućim počinjenje kaznenog djela nego od promišljene volje s njezine strane.

Ne postavlja li to, između ostalog, delikatan problem krivnje pravne osobe?

U praksi je bilo postavljeno pitanje mora li se moralni element kaznenog djela (krivnja) ostvariti u osobi organa ili zastupnika, u osobi pravne osobe ili u obje te osobe.

Odmah na početku jasno je da se krivnja fizičke osobe, organa ili zastupnika pravne osobe, mora smatrati krivnjom pravne osobe.

U okružnici za primjenu novog Kaznenog zakonika bilo je jasno naznačeno "da, u načelu, kaznenopravna odgovornost pravne osobe pretpostavlja da je utvrđena kaznenopravna odgovornost jedne fizičke osobe ili više njih koje zastupaju pravnu osobu".

Iz toga proizlazi da je krivnja fizičke osobe isto tako krivnja pravne osobe, tako da je pravna osoba kaznenopravno odgovorna za kazneno djelo čim je ta krivnja utvrđena.

Ipak, moguće je pitati se mora li krivnja pravne osobe postojati neovisno o krivnji fizičke osobe ili pak može li krivnja pravne osobe biti dostatna za ostvarenje kaznenog djela.

Nije riječ o fikciji, već o konkretnim realnostima, koje se ogledaju u činjeničnom stanju sudskih odluka.

U tom smislu, mnogobrojne odluke nastoje istaknuti skrivljeno ponašanje pravne osobe "gospodarsku viziju na štetu socijalne vizije, situaciju nesigurnosti radnika, niske plaće i bijedne radne uvjete", "strategiju koju je poduzeće donijelo s ciljem da izbjegne gubitak tržišta i da održi rokove", ili pak "manjkavu organizaciju poduzeća koja je omogućila kaznena djela, pogreške u svakodnevnom rukovođenju koje nisu mogle biti počinjene bez znanja nadzornih organa".

Praktički postoje velike razlike prema tome je li kazneno djelo koje se predbacuje pravnoj osobi namjerno kazneno djelo, koje proizlazi iz same volje organa ili zastupnika da počini kazneno djelo, ili nehajno kazneno djelo, posebice ono koje najčešće pretpostavlja krivnju pravne osobe.

Nezgodna na poslu, primjerice, ili nezgoda koju su izazvali nadglednici ili proizvođači pravne osobe dovest će do odgovornosti pravnog entiteta, premda ne bi postojala i individualna odgovornost fizičke osobe. Dostatno je dakle utvrditi da nezgoda ima uzrok u nedostatku uračunljivom pravnoj osobi: povreda zakonske ili podzakonske odredbe (primjerice pravila o sigurnosti), nemar, nesmotrenost ili nedostatak opreza.

Štoviše, moguće je zamisliti hipotezu određenog razloga kaznenopravne neodgovornosti (primjerice prisila, viša sila ili zablude o pravu) stvarno utvrđenog u prilog pravne osobe. Ustavno načelo jednakosti pred kaznenim zakonom zahtijeva da pravna osoba bude tretirana na isti način kao i fizička osoba. Međutim, sudovi tek vrlo rijetko zadrže neki razlog kaznenopravne neodgovornosti u prilog pravne osobe, najčešće ističući da nisu ispunjeni uvjeti za oslobođanje.

Izgleda da kaznenopravna odgovornost pravnih osoba počiva na krivnji pravnog entiteta, a ta krivnja jest ili krivnja fizičke osobe koja je zastupa, ili krivnja pravne osobe na koju upućuje situacija kaznenog djela. Dakle, ne traži se nužno ispunjenje zahtjeva za dvostrukom krivnjom, onom fizičke osobe + onom pravne osobe.

ZAKLJUČAK

Na kraju ovog promišljanja možemo zaključiti da je kaznenopravna odgovornost pravnih osoba danas (jedanaest godina nakon stupanja na snagu novog Kaznenog zakonika) punopravna institucija francuskog kaznenog prava.

Penologija, revolucionarna 1994. godine, bila je dobro primljena od sudaca kao i od svih fizičkih osoba koje nastupaju u ime pravnih osoba.

Pravne osobe redovito bivaju osuđivane na novčane kazne, ali i na kazne koje su prilagođenije njihovoj prirodi, kao što je stavljanje pod sudski nadzor, oduzimanje imovinske koristi, zabrana pristupa financijskom tržištu ili davanja ponuda na javnim tržištima, zatvaranje poduzeća...⁴¹

Pravne osobe su recidivisti, mogu se osuditi uvjetno, mogu se rehabilitirati, imaju sudsku kartoteku.

Postupak je ispravno uređen te pravnu osobu u njezinu postupku redovito predstavljaju njezini voditelji, osim ako su oni osobno progonjeni, što povlači određivanje osobe koja je uredno ovlaštena da brani interese pravne osobe.⁴²

Posljednje pitanje koje se naposljetku mora postaviti glasi je li ta nova odgovornost imala pozitivnih učinaka na planu prevencije kaznenih djela.

⁴¹ Vidjeti kazne koje predviđa hrvatski zakon: članci 8. do 10., 15. do 22.

⁴² Vidjeti posebno umjesne odredbe hrvatskog prava: članci 27. i 28. zakona od 11. rujna 2003.

Za nas represija nije sama sebi svrha, njezin cilj jest ponajprije prevencija delinkvencije.

Iz te perspektive, odabir odgovorne osobe osnovni je uvjet učinkovitosti represije. Treba paziti da se pogodi pravedno i dobro te da se ne izriču one "deplasirane kazne", na koje je upozorio Bentham⁴³, koje, zato što su "nesigurne", pogađaju nedužne i škode prevenciji.

Kaznenopravna odgovornost pravnih osoba, budući da se upotrebljava pravedno i s jasnoćom, danas je nužno sredstvo u nemilosrdnoj borbi koju moderne države moraju voditi protiv delinkvencije.

S razvitkom organiziranog kriminaliteta, terorizma i teških kaznenih djela povezanih s globalizacijom, kaznenopravni odgovor mora biti primjeren i dobro ciljan.

Kaznenopravna odgovornost pravnih osoba čini i mora činiti sastavni dio tog odgovora.

Summary

CRIMINAL RESPONSIBILITY OF LEGAL ENTITIES IN FRENCH LAW

This paper considers the issue of the criminal responsibility of legal entities in France. After an introductory review of the evolution of French judicial practice and legislature in this matter, the author focuses on two points. First, the paper studies the application of the criminal responsibility of legal entities in French law, with comparative references to certain Croatian legal solutions. Then, the author analyses in detail the legal notion of the imputation of a criminal offence to a legal entity, corroborated by cases chosen from French judicial practice. In conclusion, attention is drawn to the positive effects and experiences that followed the introduction of the criminal responsibility of legal entities in French law, as well as the importance of accepting the criminal responsibility of legal entities in the prevention of delinquency, particularly with regard to some modern forms of criminality connected with the process of globalisation.

⁴³ *Traité des peines et des récompenses*, traduction française, Tome I, str. 334.

